

Náboženské texty – texty pro dosažení zásvětí

Staroegyptské náboženské texty pokrývají mnoho žánrů: texty zaměřené na existenci v posmrtném životě, hymny, kultovní předpisy, mytologická vypravování, rituální instrukce, zařikání, lékařské magické texty atp. V bloku tohoto týdne se seznámíte s nejnámějšími texty pro dosažení zásvětí, které sloužily především k tomu, aby zemřelý mohl žít v zásvětní říši a bez újmy prošel všemi jejími nástrahami.

Texty pyramid

Tento soubor textů získal svůj název kvůli tomu, že se vyskytuje především na stěnách pyramid králů a posléze i některých královen Staré říše. První doložené Texty pyramid se nacházejí v pohřební komoře panovníka Venise na konci 5. dynasti, posléze se pak s nimi setkáme u Pepiho I. a jeho manželky Anchesenmerire II., dále u Merenrea, Pepiho II. a jeho manželky Neit, Iput II., a Wedžebetni. Poslední doložené „královské“ Texty pyramid se nacházejí v hrobce panovníka Ibiho z 8. dynastie, později se s nimi pak setkáváme v trochu jiném kontextu, viz níže. Nejprve se s Texty pyramid nacházely pouze v pohřební komoře (výjimku tvoří Teti, který měl Texty pyramid napsané i na svém sarkofágu), ale od doby Pepiho I. se šíří i do dalších prostorů pyramid. Texty jsou psány v hieroglyfech ve vertikálních sloupcích a jejich jazykem je tzv. nejstarší egyptština. Později se s vybranými texty z tohoto souboru setkáváme i v hrobkách hodnostářů či členů královských rodin, a to až do Řecko-římské doby, některá říkání plynule přešla do souboru Textů rakví či Knihy mrtvých.

Jedná se zřejmě o texty a náboženské představy pocházející z mnohem starší doby, než kdy se poprvé objevují v hrobkách, což naznačuje jak jazykový, tak obsahový rozbor. Šlo pravděpodobně o nábožensko-magické texty, které byly původně uchovávané pouze na papyrech a/nebo recitovány z paměti. Důvody, které vedly Venise k tomu, aby nechal tyto formule vytesat na stěnu své hrobky, jsou dosud nejasné. Texty pyramid, stejně jako další egyptské zásvětní texty, neměly přesně stanovený rozsah ani pořadí. Jednotlivé texty obvykle začínají egyptskou formulí *dd-mdw* („slova, která se mají pronést“). Objevuje se zde několik klíčových motivů. Jedním z nich je ochrana zemřelého krále před nástrahami podsvětí, případně zahánění různých nebezpečných a nepřátelských bytostí. Dále se zde setkáváme s texty, které mají zajistit dostatek obětí, případně různých komodit a insignií, potřebných při pohřebních rituálech i po panovníkově smrti, texty, které identifikují panovníka s jednotlivými bohy; různé hymny a magické formule. Hlavním tématem je samozřejmě vzkříšení, tudíž se zde objevuje mnoho textů o znovuzrození, výstupu krále na nebesa a jeho zařazení mezi bohy. Jelikož se jedná o nejstarší zachovaný soubor egyptských náboženských textů vůbec, poskytují Texty pyramid důležité informace o egyptských náboženských představách obecně, lze zde nalézt odkazy na kosmogonii, kosmologii,

mytologii atp.: je zde vidět jak rovina solárního náboženství, spjatá s kultovním centrem v Héliopoli a uctíváním slunečním božstev, tak rovina usirovská, vztahující se spíše k podsvětí a vzkříšení.

Asi nejznámější částí Textů pyramid je tzv. Kanibalský hymnus, skládající se ze dvou říkání (PT 273 a 274). Nachází se ovšem pouze v pyramidách panovníků Venise a Tetiho, následně se pak objevuje ve dvou případech ve Střední říši, nicméně nikoliv v královských pyramidách, ale v hrobkách hodnostářů. Podobné texty se objevují i v některých Textech rakví (např. CT 573 nebo 1017). V textu je oslavován panovník, který pojídá bohy a různé části jejich těl a jejich magickou moc *heka* i *achu*, a stává se tak mocným jako oni samotní. Text byl původně zřejmě recitován při nějakém rituálu, jeho jazyk je velmi poetický a vyskytuje se v něm mnoho slovník hříček, založených mj. na homofonii (tento prvek se obecně v náboženských textech objevuje velmi často).

Texty rakví

Soubor označovaný jako Texty rakví se objevuje od Prvního přechodného období, typický je především v dobách Střední říše, ale stejně jako v případě Textů pyramid se s jeho částmi setkáváme až do konce staroegyptských dějin. Texty rakví navazují na Texty pyramid, a jelikož jde o novodobé označení, není přesně jasné, kde je mezi těmito soubory textů (a později i Knihou mrtvých) hranice. Některá říkání Textů rakví jsou více či méně upravené a přepracované části Textů pyramid, objevují se zde ale i nové texty a motivy.

Narozdíl od Textů pyramid, které byly původně určeny pouze pro krále, Texty rakví se nacházejí v hrobkách lidí nekrálovského původu. Svůj název dostaly podle toho, že většina těchto textů se nachází právě na rakvích, ale můžeme se s nimi setkat i na dalších předmětech pohřební výbavy jako např. na papyrech, stélách či kanopických skříňkách. Zřejmě nejstarší doklad Textů rakví pochází z oázy Charga, během Střední říše jsou pak hlavními lokalitami, odkud máme tyto texty doložené, Sakkára, Lišt, Asjút, Berša, Meir a Bení Hasan.

Texty rakví jsou psány klasickou egyptštinou, v některých říkáních se pak objevují prvky nejstarší egyptštiny, což svědčí o jejich starších předlohách. Setkáme se s motivy, podobnými tématům Textů pyramid, jako je např. výstup zemřelého na nebesa a jeho identifikace s bohy, zde je ovšem častým motivem samotná cesta podsvětím a popis různých jejích nástrah a nebezpečí, které musí zemřelý překonat za pomoci svých znalostí, magie a božských sil. Vyskytují se zde také různé hymny, popisy podsvětních cest a bran, vzývání různých božstev, říkání, která mají zemřelému zajistit proměnu v něco či někoho atp.

Knih mrtvých

Knih mrtvých je soubor nábožensko-magických textů, vyskytující se od doby Nové říše a navazující na tradici Textů pyramid a Textů rakví. Staroegyptský název těchto říkání zněl "Jak vycházet za/do dne". Podobně jako je tomu u Textů rakví, částečně jde o upravená říkání z dřívějších náboženských textů, ale vyskytují se zde i říkání nově zapsaná a/nebo doposud jinde nedoložená. Knih mrtvých se většinou nachází na papyrech, ale nalezneme ji i na dalších předmětech pohřební výbavy, pro některé předměty jsou pak typická určitá říkání - jde např. o vešebty nebo srdeční skaraby.

Říkání v Knize mrtvých jsou psána klasickou egyptštinou, a to i v pozdějších dobách, kdy ostatní texty byly zapisovány novoegyptštinou, což je obecně typické pro náboženské texty, které se snaží zachovat původní jazyk prastarých náboženských textů a zároveň tak poukazovat na svou starobylost. V souvislosti s antedatací Knih mrtvých se u některých říkání občas objevují přípisky, že dané říkání bylo objeveno některým egyptským mudrcem za vlády dávných faraonů. V Knize mrtvých se také často objevují ilustrace k jednotlivým říkáním, tzv. viněty a červeně uvedené nadpisy. Často se zde, a v náboženských textech obecně, setkáte také s tzv. retrográdním psáním, tzn. že text má být čten „proti směru“ hieroglyfů.

Hlavním obsahem Knihy mrtvých je opět překonání nástrah podsvětní říše a vstup zemřelého mezi blažené, velmi významné jsou zde sluneční motivy, objevuje se zde vážení srdce, posmrtný soud a tzv. negativní zpověď, tedy část, kdy zemřelý vyjmenovává před božským tribunálem zlé skutky, které nespáchal, a tak dokazuje, že žil v souladu s principem *maat* (známé říkání 125). Dále se zde vyskytují říkání, která se mají pronášet nad různými částmi těla a předměty pohřební výbavy, jako např. ochrannými amulety. Podobně jako v dalších zásvětních textech zde také nalezneme říkání o přeměnách zemřelého v různé bytosti, ochranná kouzla, říkání pro poskytování obětí atp.

Podsvětní knihy

Podsvětní knihy jsou průvodci podsvětím (někdy jsou takto i přímo označovány), které se objevují od Nové říše a zaznamenávají noční pouť slunečního boha podsvětní říší. Původně se, podobně jako v případě Textů pyramid, jednalo o texty určené pro krále, postupně se ale objevují i v hrobkách různých hodnostářů a soukromých osob. Na rozdíl od starších náboženských textů však mají podsvětní knihy relativně pevně stanovený obsah. Na rozdíl od dříve probíraných souborů jsou texty podsvětních knih doplňovány rozsáhlými ilustracemi a nákresy.

Asi nejznámějším příkladem textu tohoto druhu je tzv. **Kniha skryté komory, která je v podsvětí**, označovaná též jako **Amduat**. Tato kniha popisuje dvanáct hodin noci, kterými putuje sluneční bůh, v knize je obvykle každá hodina rozdělena do tří pásů. Jednotlivé kapitoly textu tedy představují právě noční hodiny, které mají své vlastní nadpisy. Sluneční bůh podle egyptských představ putoval nocí od západu k východu, kde dosáhl znovuzrození, stejně tak jako zemřelý, v jehož hrobce byly tyto texty umístěny. Kromě noční pouti slunce se v textu konkrétněji mluví o podsvětních jeskyních, setkáme se s motivy obnovy a vzkříšení, vyskytují se zde i promluvy slunečního boha, popis bytostí obývajících zászvěti a jejich úloh. Jedná se o první text, který se snaží začlenit zemřelého krále do pouti slunce, avšak přímé odkazy na krále najdeme pouze v šesté hodině - tedy přesně uprostřed noční cesty.

Další z novoříšských podsvětních knih je **Kniha bran**. Ta se od ostatních podobných textů liší především svým uspořádáním, a například také tím, že více než ostatní texty zdůrazňuje postavu zemřelého krále, doprovázejícího sluneční božstvo na jeho bárce. Celkově je koncepce tohoto textu velmi podobná Amduatu, v jistých aspektech se od něj ale liší, a to například tím, že rozlišuje božské bytosti a blažené zesnulé achu, nebo že v Reově bárce se namísto početného doprovodu nachází pouze Heka (Magie), Sia (Vědění či Poznání) a had Mehen. Původní název tohoto textu v egyptštině se nedochoval. Novodobé označení pochází od bran, chráněných oheň chrlícími hady, které slouží jako průchody a ohraničení jednotlivých hodin. Celá koncepce knihy je opět rozdělena do tří pásů, přičemž ve středním z nich se nachází Reova bárka, tažená na provaze čtyřmi bytostmi, a v krajních pásích se objevují různí bohové, démoni, a zemřelí. V pozdějších dobách bylo dvanáct hodin noci v této knize nahrazeno pouze šesti úseky.

Dalším významným textem tohoto druhu jsou **Litanie na Rea**, nebo také tzv. **sluneční litanie**. Původní název tohoto textu zněl **Kniha uctívání Rea na Západě**, a jak už titul napovídá, jedná se o vzývání slunečního boha Rea v jeho různých podobách a pod různými jmény, kterých bylo celkem 75. Díky znalosti těchto podob a jmen měl zemřelý bez úhony projít podsvětím a dosáhnout blažené posmrtné existence.

Jedná se celkem o devět litaní, z nichž každá začíná stejně, a to slovy "Chvála tobě, Ree, mocný", a jednotlivé texty jsou doplňovány zobrazeními podob slunečního božstva, zobrazení bývají ale také další bohové. Hlavním motivem textu je vzývání a popis Rea, sestupujícího v noci do podsvětní říše, kde probouzí mrtvé k životu, stará se o ospravedlnění a trestá ty, kteří se nějak provinili. Sluneční bůh se zde objevuje ve svých tradičních podobách jako Chepri či Aton, ale také například jako kocour, dítě, božské oko, *ba* s hlavou berana atd. Reova noční pout' opět poukazuje na každodenní obnovu, která je spojena se zemřelým králem, jenž je tak začleněn do sluneční pouti. V textu se objevují motivy známé už ze starších souborů: jedná se kupříkladu o navrácení srdce zemřelému, snaha uniknout podsvětním katům nebo zbožšťování jednotlivých orgánů.

Dalšími knihami tohoto typu jsou např. Kniha dvou cest, Kniha nebes, Kniha země, Kniha podsvětních jeskyní, Kniha o nebeské krávně, Kniha dne, Kniha noci.

Dělení zásvětních textů

Výše uvedené dělení na Texty pyramid, Texty rakví a Knihu mrtvých je do velké míry pouze egyptologická koncepce a ve většině případů pravděpodobně neodráží staroegyptské pojetí těchto textů (podsvětní knihy jsou velmi specifické a často mají nebo měly svůj vlastní egyptský název a byly tedy brány jako jeden soubor, nicméně i zde se vyskytují motivy známé odjinud). Pro Egypťany tyto soubory mohly představovat jeden velký corpus nábožensko-magických textů, z nichž byla v určitých dobách a lokalitách vybírána říkání, která dotyčný zemřelý chtěl nebo měl mít ve své hrobce; mohli je také dělit například podle formy nebo obsahu. S některými texty se v téměř doslovném znění setkáváme ve všech třech souborech, některá říkání jsou specifická pouze pro jeden z nich, v mnoha se pak objevují různě přepracované dřívější motivy či prvky z odlišných tradic (například důraz na jiná božstva atp.). Některá říkání byla pravděpodobně recitována již během pohřbu nebo příprav na něj, různé části textů pro dosažení zásvětí (či texty velmi podobného znění) máme pak doloženy v jiných kontextech, často např. v různých chrámových rituálech, nemuselo tedy nutně jít o texty určené pouze či primárně k užití ve funerální sféře, ale šlo spíše o jejich funkci (ochrana, ničení nepřátel, obnova a vzkříšení atp.).

Z jistého hlediska by tedy bylo efektivnější dělit zásvětní texty spíše podle jejich obsahu a motivů: ve všech třech souborech nalezneme např. texty týkající se skládání těla, mumifikace a pohřebních obřadů; obětní texty, kde se zemřelému překládá potrava, oděvy, posvátné masti, amulety a různé insignie; texty popisující vstup (či výstup nebo vyzdvižení) zemřelého mezi bohy; motiv předstupování před božstva, ať již jde o nějakou formu podsvětního soudu, žádost o ochranu nebo prokázání toho, že zemřelý má k božstvům přístup či je jim dokonce roven. Dalším typickým prvkem jsou texty s tzv. usirovskými motivy, kde se naráží na mýtus o Usirovi a Horovi, s nimiž je zemřelý identifikován; neméně známé a důležité jsou pak texty se slunečními motivy, kde se vzývají různé formy slunečního boha, případně se zemřelý staví pod jeho ochranu nebo se s ním identifikuje. Významným motivem textů pro dosažení zásvětí je také ochrana, ať již se jedná o ochranu božskou, zařikání nad různými amulety nebo kouzla, která mají zemřelého chránit před zlými mocnostmi, s tímto typem textů také těsně souvisí texty, které mají eliminovat či ničit různé nepřátele, různé škodlivé síly či podsvětní démony, často ve velice konkrétních podobách. Především v Textech rakví a Knize mrtvých se setkáme se zařikáními, v nichž se zemřelý v něco či někoho proměňuje, často i v různá božstva. Důležitým motivem jsou také znalosti a vědomosti: jelikož zemřelý měl tyto texty teoreticky samozřejmě znát a umět v patřičných situacích upotřebit, často v nich přímo prohlašuje, že má všechny potřebné znalosti, nezapomene je a umí je použít, případně o to žádá bohy,

nezřídka se zde také upozorňuje na to, že jde o tajemné a velmi mocné vědění. V neposlední řadě je třeba zmínit texty, z nichž se můžeme dozvědět něco o staroegyptské kosmologii, kosmogonii a mytologii – často jde o významné, a někdy i jediné zmínky, které o daném mýtu máme, většinou se však vyskytují jen jako narážky nebo krátké z kontextu vytržené příběhy. Najdou se ale i výjimky: na tomto místě je třeba zmínit tzv. **Legendu o zničení lidstva**. Tento příběh je součástí **Knihy o nebeské krávi**, jež patří mezi podsvětní knihy Nové říše. Popisuje, jak se Re rozhodl potrestat lidstvo za jeho rebelii a poslal na něj rozzuřenou bohyni Hathor/Sachmet, která pak musela být zklidněna opojným nápojem, aby nevyhubila lidstvo celé. Takto se zde vykládá původ rituálů, při nichž byla tato bohyně usmiřována, následně je zde zmiňován a vykládán vznik různých jevů a sfér světa.

I forma zásvětních textů může být velmi různorodá a jistě by také mohla sloužit jako kritérium pro jejich dělení. Nalezneme zde texty, které jsou promluvami samotného zemřelého v první osobě; promluvy k zemřelému, které pronášejí např. kněží nebo bohové; i promluvy o zemřelém ve třetí osobě. Nalezneme zde ovšem i texty, které jsou psané jako dialog, kdy zemřelý mluví s bohy, démony či dokonce různými předměty. Jako specifickou věc je také třeba uvést různé přípisky, vysvětlivky a rituální instrukce. Některé ze zařikání jsou psány v několika vrstvách, kdy jednu z nich tvoří text samotný a další je komentářem, který mohl být sepsán později či paralelně jako jakýsi výklad, ale následně se stal standardní součástí daného textu (viz např. CT 335). Další popisky a komentáře mohou být jednodušší a praktičtější: říkání mohou např. na konci nebo na začátku uvádět, že se pronášejí nad nějakým předmětem a popisovat, kam a kdy se tento předmět umísťuje; dalším typickým přípiskem, především v Knize mrtvých, jsou pak informace o tom, že říkání je účinné, vyzkoušené a tajné, případně že bylo nalezeno nějakým slavným mudrcem v dávných dobách.